

MILOTAY ISTVÁN ÉS AZ ÚJ NEMZEDÉK (1913–1919)

1918 novemberében véget ért az első világháború. A háború végével a kelet–közép-európai térség egységét megtestesítő Osztrák–Magyar Monarchia is megszűnt létezni. A monarchia már a fegyverszünet kérésének időpontjában a szétbomlás jeleit mutatta. A birodalom szláv népei cseh-szlovák, illetve délszláv nemzetállami szövetségben képzelték el jövőjüket, a monarchia bármiféle megreformált föderalizációját pedig elutasították. IV. Károly októberi császári kiáltványa a monarchia népeinek önszerveződési lehetőségére, felhívása a birodalmon belüli népek társulására csak az elszakadási folyamatra hatott gyorsítóan. A kiáltvány a Magyar Királyság területére és nemzetiségeire nem vonatkozott, Wekerle Sándor kormánya pedig sietett kimondani a dualizmus megszűntét, és a perszónálunióval megalakult (Horvát Királyság nélküli) független magyar királyság létrejöttét.¹ A magyarországi nemzetiségek nacionalista programmal megszervezték nemzeti tanácsaikat és a történelmi Magyar Királyságtól való elszakadás vált elsődlegessé számukra. A monarchia kelet–közép európai térsége a nemzetállami széttagolódás irányát vette fel a nemzeti, nemzetiségi szándékok és a győztes antant nyugat európai államainak érdekei szerint.

A monarchia fegyverszünetét követően, már csak a Magyar Királyságot érintő további fegyverszüneti tárgyalásokon Károlyi Mihály kormánya nem tudta megakadályozni az első demarkációs vonal mély benyúlását az ország területére.² Károlyi Mihály a Függetlenségi Károlyi Párttal, a Polgári Radikális Párttal és a Magyar Szociáldemokrata Párttal az ország első baloldali kormányaként a teljes pacifizmust vallotta. A kormány a miniszterelnökkel az élén az ország jövőjét egyre inkább a szocializmus talaján képzelte el megvalósítani. Miután a Károlyi-párti régi függetlenségi '48-as politikusok elhagyták a kormányt, az a szociáldemokraták folytonos erősödésével egyre inkább baloldali irányba tolódott.

Az 1919-es év eleje az ország nagy részét idegen megszállás állapotában találta, az újjáalakult kormánynak pedig nem sikerült stabilizálni sem a belviszonyokat, sem

¹ 1918. október 20-án a „Magyar Szent Korona országainak függetlenségéről”, azaz a perszónálunióról szóló törvényjavaslat. Wekerle miniszterelnök már október 16-án bejelentette a képviselőház ülésén a perszónáluniót.

² Az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény a Drávánál és a Pécs–Baja–Maros–Beszterce szakaszon állapította meg a demarkációs vonalat.

a legfontosabbat: megszerveznie a védekezést, a határvédelmet. Az állami irányítás – kormányzati tapasztalatokkal és a forradalom ellenére kellő társadalmi támogatottsággal nem rendelkező politikai erő birtokában – egyik legfontosabb és legrosszabb döntését hozta meg, amikor a frontról hazatérő honvéd csapatok lefegyverzése és szélnek eresztése mellett hozott „elvi” döntést.³ A wilsoni pontokra való hivatkozás eszméje politikai naivitással, a realitással nem számoló kormányzati inkompetenciával párosult. A Károlyi-vezetésben nem volt elég eltökélt nemzeti szándék és akarat, irányítás és összefogás az ország védelmének közös célja érdekében. Kormányra kerülésének tényét valamennyi politikai irányzat tudomásul vette, elfogadta, sőt támogatását ajánlotta fel az országot a katasztrofális helyzetből talán kimenteni képes miniszterelnöknek, aki nem tudott élni a társadalmi bizalommal, megbirkózni az ország létét veszélyeztető, még javában tartó háborús helyzettel.⁴

Az előző politikai vezetés a vesztes háború, a tömegelégedetlenség és a politikai változtatás hiánya miatt szükségszerűen bukott meg. A háború első felét meghatározó Tisza István-féle munkapárti bel- és külpolitikai status quo a kisebb-nagyobb politikai változtatási kísérletektől eltekintve az időszak végéig jellemző volt. A háború utolsó kormánya, a Wekerle Sándor miniszterelnök által vezetett ellenzéki pártokból alakult koalíciós kormány szintén a struktúraőrzést tartotta elsődlegesnek. Az ellenzéki Apponyi Függetlenségi Párt koalícióba lépésével egyenesen radikális nemzeti-függetlenségi karrakterét áldozta fel. A belpolitikai stabilitás és reformok meghozatala érdekében a kormányba lépő ellenzéki pártok a sikertelenség és rossz döntések következtében kompromittálódtak. A legradikálisabb parlamenti párt, a Károlyi-féle Függetlenségi Párt pedig egyre inkább eltolódott a politikai baloldal, a polgári radikalizmus és szociáldemokrácia irányába.

Harmadik politikai oldalként azonban léteztek olyan társadalmi szerveződések, amelyek egy erős nacionalizmussal és patriotizmussal fűszerezett polgári kereszténydemokráciát elképzelő nemzeti radikális programot képviseltek. Heterogén keresztény-nemzeti táboruk – egyetértve a szükséges politikai és társadalmi változásokkal – a jövő Magyarországot nem a szocializmusban, és nem is a liberalizmus adott formájában, hanem egyfajta nemzeti kereszténydemokráciában képelték el.

³ A lefegyverzés oka az antimilitarizmus, annak ellenére, hogy az októberi forradalom forrása és alapja katonai lázadás volt. TÖKÉCZKI László: *Vázsonyi Vilmos*. Budapest., XX. Század Intézet, 2005. – Az új hadsereg létrehozása a szociáldemokratáknak, majd Károlyinak is egy esetleges ellenforradalmi lázadástól, polgárháborútól való félelme miatt vált kudarcá.

⁴ Ifj. BERTÉNYI Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In: *A jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Budapest. Osiris, 2009.

Az országot akár fegyveresen is megvédve, elutasították a feltétel nélküli pacifizmust és antimilitarizmust. Táboruk viszont kiforratlan és szervezetlen volt.⁵

A politikai radikális jobboldali tábor nem tudott olyan gyorsasággal megszerveződni, mint baloldali társa, pedig önszerveződését a háború szintén felgyorsította. A baloldali pártok radikalizmusa a forradalmakkal eszkalálódott, a kommunizmusnak köszönhetően pedig a szélsőségeségig fajult. A folyamatot a magyar szociáldemokrácia képtelen volt józan, mérséklő és kiegyensúlyozó szerepének megfelelően, a demokratikus balközép pártjaként megfékezni. Ezzel szemben a jobboldali radikalizmus szélsőségbe hajlását az uralmon lévő nemzeti liberalizmus mindig korlátozni tudta. Az ellenforradalom radikalizmusát pedig a régi-új (a régi alapján, de azt némileg megújítva) társadalmi és hatalmi struktúrára építkező, kormányzati tapasztalatokkal bíró liberális-konzervatívok sikeresen meg tudták fékezni. Az utóbbi, nagy történeti hagyománnyal bíró politikai erő azonban a háború utolsó két évében már nem volt képes a konszenzusos kormányzati erő szerepét betölteni, politikai hitele pedig meggyengült.

A háború okozta társadalmi radikalizálódás, egy forradalmi eszkalálódás veszélyének helyes irányban való levezetése, és a háború utáni helyzet rendezése céljából a keresztény nemzeti tábor informális közösségekben, mint a Magyar Társaság (spiritus rectora Milotay István) és csoportokban szerveződött.⁶ A Magyar Társaság 1917-ben alakult meg, és egy elit szellemi műhely, agytröszt (think tank) szerepét töltötte be. Vezető egyházi emberek, a politikai élet néhány kimagasló keresztényszocialista képviselője, magas értelmiségiek, gazdasági szakemberek tervezték itt az ország jelenét, közeljövőjét. Egy jeles képviselőjük nevezte magukat nem sokkal

⁵ Közéjük tartozott a két nemzeti radikális ideológiát képviselő hetilap közössége: *A Cél* és az Új Nemzedék, Bangha Béla jezsuita páter kezdeményezésére a keresztény sajtó támogatására létrehozott katolikus Központi Sajtóvállalat, valamint a később említett Magyar Közösség, Szemere-társaság és Nemzetvédelmi Szövetség.

⁶ A fennálló közjogi, társadalmi rendszer, gazdasági berendezkedés gyökeres átalakítását tartották szükségesnek. A nemzeti középként definiált csoportosulás a háború miatt elégedetlen és feszült társadalmi helyzetet forradalom bekövetkezése nélkül, törvényes eszközökkel akarta feloldani. A leszerelés utáni magyar jövő nemzeti és keresztény alapon való megújulásának előkészítését tűzte ki célul. A választójog széleskörű kiterjesztése mellett állt, a kérdés megoldásában viszont nem vállalt közösséget a szociáldemokratákkal és polgári radikálisokkal. A Magyar Társaság az Új Nemzedék és Concha Győző tanítványi köréből alakul. Elnöke Dessewffy Emil, jelentősebb tagjai Weis István, Szontagh Tamás, Steinecker Ferenc. A társaság szoros kapcsolatot tartott fenn a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületével, a Községi Jegyzők Országos Egyesületével valamint több egyéb társulással. A Magyar Társaságról és a Nemzetvédelmi Szövetségről, mint ellenforradalmi szervezkedésekről, a húszas évek keresztény kurzusának eszmei előzményéről: SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum, 2003. (a továbbiakban: SZABÓ, 2003.)

később visszatekintve a magyar girondistáknak.⁷ Nemzeti középnek, mivel elhatárolódtak a regnáló Tisza-féle struktúra-konzervatívizmustól, ugyanakkor a polgári radikalizmustól és szociáldemokráciától is, attól a politikai baloldaltól, amely a háború végére már közel állt ahhoz, hogy a bolsevista irányzattal egy platformra kerüljön.

Az úgynevezett őszirózsás forradalom kitörésének napjára sikerült csak a keresztény nemzeti tömörülésnek kiforrnia magát, amikor a meglévő szellemi társaságokból megalakította a Nemzetvédelmi Szövetség politikai célú tömörülést. A Szövetség a válságos körülményekre való tekintettel (ellen) forradalmi felhívással élt.⁸ Céljuk volt szóhoz juttatni az ország igazi és hamisítatlan közvéleményét, bebizonyítani, hogy a baloldali destruktív szellemű sajtó, a budapesti utcai tüntetések nem az ország döntő szavát jelképezik, megakadályozni a felforgató elemek uralmát a nép akarataival szemben. Végül pedig biztosítani a jövő Magyarország törvényes alapon való megteremtését, messzemenő szociális intézkedések és a nemzeti demokrácia, valamint a nemzetiségek jogos igényeinek kielégítése alapján.⁹ Programjuk hasonló lett az őszi Nemzeti Tanácshoz, csak polgári jobboldali színezettel, és egy kicsit megkésvé. Nem sikerült az események élére állniuk. A válsaggal járó belső szétesést és összeomlást, az eseményeknek erős kézzel új irányt szabni nekik sem adatott meg. „Éreztük és láttuk a forradalom közeledését s annak megelőzését egy nagyszabású,

⁷ WEIS István: „A magyar girondisták”. *A Nép*. 1924. május 28.

⁸ A Nemzetvédelmi Szövetség megalakulásának körülményeiről: *A Nép*. 1924. május 23., valamint az *Egyedül Vagyunk*, 1940/4. ír. A Szövetséghez több csoport csatlakozott: az Új Nemzedék, a Magyar Társaság, *A Cél*, a Szemere-társaság, valamint több egyéni csatlakozó. 1918. október 28-án alakult, bizonytalan belpolitikai helyzetben, amikor a lemondott harmadik Wekerle-kormány adminisztratív kormányként működött. A Nemzeti Tanáccsal szembenálló, a forradalmi helyzetet megelőző, ellenforradalmi program alapján állt, szükség esetén a kormány feladatait is átvevő jobboldali szervezet volt. Szegedy Miklós beregszászi munkapárti ügyvéd javaslatára a szervezet a Nemzetvédelmi Szövetség nevet vette fel. Négytagú vezetőséget választottak: Altenburger Gyula, Wolff Károly, Bangha Béla és Raffay Sándor személyében. Heterogén összetételű társaság, politikai irányultság tekintetében tagoltsága és sokrétűsége a forradalmak utáni radikális keresztény-nemzeti táboréhoz hasonlítható, ahol megtalálhatók voltak a keresztényszocialistáktól a fajvédelmi gondolat jegyében állókig, a „forradalmat egy élébe vetett ellenforradalommal megakadályozni akaróktól az óvatos, változtatásoktól féltő álgirondistákig”.

⁹ A felhívást Wolff Károly fogalmazta, az *Alkotmány* és a *Budapesti Hírlap* 1918. október 30-i száma közölte. Jeles egyházi és világi közéleti személyek írták alá (például: Antal István, Bernát István, Concha Győző, Milotay István, Prohászka Ottokár, Raffay Sándor). Október 29–30-án tömegszervezetté formálódásának elindulásához hozzájárult, hogy egy sor szervezet csatlakozott a Szövetséghez: törvényhatóságok rendkívüli közgyűlései, különböző szakmai egyesületek és csoportok küldöttségei: tanárok, vasutasok, a községi jegyzők szervezete, országos erdészegyesület, a polgári társaskörök, hitelszövetkezetek, az egyetemi ifjúság küldöttsége. A Szövetség a Hadik-kormányt is támogatta. Az utolsó pillanatban a Munkapárt és Tisza István is a Szövetség támogatására szólított fel mindenkit.

gyors és mély elhatározásokra képes reformpolitikában kerestük. Sajnos, egymagunk álltunk ezen a fronton, s velünk szemben és a régi Magyarországgal szemben minden más, változást hirdető forradalmi erőtenyező a baloldali radikalizmus befolyása és vezetése alá került.”¹⁰

A Szövetség későn alakult meg ahhoz, hogy egész széles körben tudomást szerezzenek róla. Támogatta IV. Károlynak a forradalmi helyzet kialakulásának elkerülése céljából hozott döntéseit. A király nem Károlyit, hanem Hadik János új kormányát szánta a helyzet megoldására, alapjának valamennyi politikai erő és párt szövetségét, a nagykoalíciót tekintette. A nagykoalícióba való belépést József főherceg és Hadik János is felajánlotta a Nemzeti Tanácsban tömörült pártoknak, azok azonban visszautasították azt. Hadik János programja elsősorban katonai jellegű volt, amely a honvédelem megszervezésének szükségessége és a hadügyi függetlenség alapján állt. Hadik a felismert külső veszély miatt, felfüggesztve a belpolitikai harcot, a legellenértesebb politikai erők egyetértésére és összefogására törekedett. Kormányalakítása ugyanúgy a katonai és a politikai függetlenség reményében indult, mint a Nemzeti Tanácsé.

A függetlenséget a társadalmi reformokkal egybekötő Nemzeti Tanács azonban nem tárgyalások és reformok útján, hanem forradalom révén akarta megvalósítani programját, és Hadik új kormánykísérletétől minden megkeresés ellenére következetesen távolmaradt.¹¹ A helyzet diktálta körülményekből és feltételekből kiindulva, akárcsak a Nemzeti Tanács, Hadik is fegyverszünetet és békekötést, az ország teljes függetlenségét, általános titkos választójogot, megegyezést ígért a nemzetiségekkel. A kormány még egészen fel sem állt, egy napig volt életben. A háborús vereség, a nélkülözések, a munkapárti és a mérsékelt parlamenti ellenzékbeli alakult kisebbségi kormányokból való kiábrándultság a radikalizmusnak, az azonnali megoldásnak, a forradalmi hangulat kirobbanásának, a Nemzeti Tanácsnak kedvezett. A Hadik-kormány hivatalba lépését megakadályozandó, a forradalmi baloldal vezetői a cselekvés mezejére léptek, úgy döntöttek, hogy az adott helyzetben nem szabad várni, hanem „a fegyveres felkelést azonnal meg kell kezdeni”.¹² Október 31-én kitört a forradalom, a király pedig kinevezte Károlyi Mihályt az új kormány miniszterelnökévé. Hadik János már Károlyi kinevezését megelőzve, lemondott. A Nemzeti-védelmi Szövetség – az eseményeket tudomásul véve – két napra rá feloszlott.¹³

¹⁰ Milotay István a forradalmi időkre való visszaemlékezése. *Egyedül Vagyunk*, 1940/4..

¹¹ ZACHAR József: Hetven esztendő távirat Hadik János kormányalakítási feltételeivel. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1988/4. 452.

¹² RÁNKI György–HAJDU Tibor–TILKOVSKY Loránt: Magyarország története 1918–1919. Budapest. 1984. I. kötet. 65.

¹³ *Alkotmány*, 1918. november 2.

A Hadik-féle nemzeti egységkormányzási próbálkozás és a Nemzetvédelmi Szövetség is a vesztes háború okozta radikalizálódó helyzetre született jobboldali politikai megoldási kísérlet volt. A Szövetség annak a századfordulótól formálódó hazai nemzeti keresztény-újkonzervatív szellemi irányvonalnak és politikai tábornak a terméke volt, amelynek egyik jellegzetes, prominens képviselője Milotay István is. Milotay pályájának felívelése a háború kitörését megelőző fél évvel kezdődött, tevékeny részese a háború előtti és alatti ország szellemi-politikai életének. A háborús nemzedék magyarságának újszerű hangját és látásmódját egy új hetilapban megjelenítve elérte, hogy a háború végére az Új Nemzedék az egyik legismertebb, legolvasottabb és legnagyobb példányszámmal megjelenő lappá nője ki magát.

*

Az Új Nemzedék hetilapban Milotay vezércikkei a modern jobboldali újságírást egyesítették a háború előtti jobboldali radikalizmus eszmei, gondolati elemeivel, összetevőivel.¹⁴A nemzeti értelmiségi középosztály képviselőjeként, annak politikai látásmódját és világnézetét fogalmazta meg a legkorszerűbb formában.

Az 1913-as év végén jelentkező lapban írt heti rendszerességű vezércikkeinek gondolati összetevői a közeledő háború előszelében formálódtak, de már a századfordulótól tartó hazai politikai, ideológiai-eszmei forrongásban, közéleti vitákban alakultak és váltak a radikalizálódó jobboldali világnézet egyedi és színvonalas publicisztikai alkotásaivá.

Milotay és a háború előtt induló Új Nemzedék nyilvánvalóan közel állt az Egyesült 48-as és Függetlenségi Párt¹⁵ eszmeiségéhez és ellenzékiiségéhez, bár a lap többször kinyilvánította pártoktól való függetlenségét.¹⁶

¹⁴ Az Új Nemzedék: Politikai, szépirodalmi és közgazdasági hetilap. Főszerkesztő: Milotay István. 1. évfolyam, 1. szám (1913. december 25.) – 6. évfolyam 12. szám (1919. szeptember 15.) Budapest. Hunnia nyomda és kiadó. A lap munkatársai többek között: Lendvai István, Márkus László (rendező), Pethő Sándor. Indulásának és működésének körülményeiről Sándor Tibor, Sipos Péter illetve Szabó Miklós írtak. A felsorolt szerzők a folyóirat haladó, demokratikus beállítottságát is hangsúlyozták, megemlítve, hogy a kezdeti időszakban baloldali szerzők is publikáltak a lapban (például: Csécsy Imre, Kassák Lajos), az ellenzéki hangvétel irányvonalát azonban Milotay határozta meg. A folyóirat nemzeti demokratikus platformon állt, kifejezetten nemzeti, progresszív törekvésekkel.

¹⁵ A Függetlenségi Párt korábbi jobb és bal pártja 1913 nyarán Károlyi Mihály vezetésével egyesült. Fő követeléseik változatlanok voltak: gazdasági önállóság tekintetében az önálló bank felállítása és az önálló vámterület kialakítása; általános, egyenlő, titkos választójog.

¹⁶ A lap szerkesztősége visszautasította, hogy bármely politikai párt sajtója lenne. Ld.: Az olvasókhoz. = 1915. július 4. *Új Nemzedék* (a továbbiakban: *Ú. N.*), illetve ; a másik: Nyilatkozat. *Ú. N.*, 1916. február 6.

Az első lapszám beköszöntő cikke programalkotó, egyaránt állást foglalt a Tisza István által fémjelzett konzervatív, elitista liberalizmusával és a polgári radikálisok nemzetközi liberalizmusával szemben. Ahogyan Lendvai István később, 1920-ban a forradalmak tapasztalata után *A harmadik Magyarország* című művében megfogalmazta, sem Tiszák, azaz „apáink öldöklő, liberális Magyarországa, [...] akik végzetes vaksággal nyomták, taposták a fajnak eleven erőit, [...] sem a Cion felé kegyetlenül sovén, és a magyarság felé bomlasztóan nemzetközi” Jászi-féle „második” Magyarország hamis voltából nem kértek, mindkettőnek szükségszerűen kellett elégnie a vörös enyészeten.¹⁷ A háború előtt ugyanezt fogalmazta meg Milotay is.

A függetlenségi radikalizmus jegyében utasította el a dualizmus Magyarországra vonatkozó félfüggetlenségét, az ország monarchián belüli gazdasági-gyarmati helyzetét, amely lehetetlenné tette az egészséges magyar ipari fejlődést, és mezőgazdaság kibontakozását. A radikalizálódó reformjobboldal nézőpontjából elutasította a liberális kapitalizmus nálunk megvalósult idegen formáját, amely nem a nemzeti létből nőtt ki, és amely a gyarmati, kizsákmányoló és monopolizált, élősdie tőke összes negatív jellemvonásával rendelkezett. Cikkeinek folyamatos, állandó témája a munkapárti kormányok és a tőkés pénzuralom összefonódásának, a korrupció, a kéz kezét mos alapú politikai és gazdasági érdekszövetségnek és befolyásolásnak a kipellengérezése. Élesen kifogásolta a bank, a kereskedelmi tőke adómentességét, állami szubvencióit és egyéb privilégiumait. A viszonzási módot nemkülönben, ahogy a nagytőke megtöltötte a kormánypárt választási kasszáját, vagy munkapárti politikusoknak jövedelmező gazdasági vezérigazgatói pozíciókkal való kifizetését. Az egészségtelen gazdasági szerkezetet, az egyéni, plutokratikus érdekek meghatározó voltát a nemzeti, társadalmi közérdek és egészséges gazdasági egyensúly ellenében szintén kifogásolta.¹⁸

Másfelől mélyesen elítélte a szerinte zsidó eredetű politikai és kulturális baloldali radikalizmust, úgy a polgári (polgári radikálisok), mint a marxista (szociáldemokraták) változatát. A baloldali radikalizmusban a zsidók politikai önmeghatározását látta. Milotay sorai azt a folyamatot írják le, amikor a századfordulótól az autochton zsidóság szekularizációja következtében a zsidóságnál is felváltotta a vallási identitást az etnikai, „világi” identitás. A folyamatot a magyarországi zsidóság meglévő számarányához csatlakozott ortodox, galíciai zsidóság tömegei csak megerősítették. A számbelileg megnövekedett létszámú szekularizált zsidó polgárság

¹⁷ LENDVAI István: *A „harmadik” Magyarország. Jóslatok és tanulságok*. Budapest, Pallas 1921.

¹⁸ Milotay jelentősebb a politika és tőke érdekszövetségének témájában írt teljes cikkei az *Új Nemzedékben*: Szubvenció és nemzeti érdek; Bank abszolutizmus; Tőkekoncentráció; Plutokrácia; A holt kéz és a bankári kéz; Gazdasági kiegyezés – vámunió.

faji, nemzetiségi identitásának különállása pedig kiváltotta saját politikai öntudatának és szándékának megerősödését is.¹⁹ Ezzel párhuzamosan a magyarként való el- és befogadás folyamata gyengült meg. „Az elzárkózás és a faji önvédelem gondolata a zsidósággal szemben abból a megingathatatlan tapasztalati tényből táplálkozik, hogy az asszimiláció, a faji beolvadás reménye, amelyre a magyar politika félszáz éven át minden számítását építette, teljesen csődöt mondott. Még ha asszimilálhattuk volna is a zsidóságnak régebben megtelepedett csekélyszámú rétegeit, ez a lehetőség abban a mértékben vesztett realitásából, amint zárkózottságuk és öntudatuknál fogva hozzáférhetetlen zsidó tömegek gyarapították a régieket, amely mértékben gazdasági erejük, társadalmi szervezettségük az alkalmazkodás kényszere helyett a vezetés fölényét és az uralom önérzetét biztosította számukra. [...] tehát le kellett mondani arról a reménységről, hogy a zsidóság valaha lelki, szellemi és erkölcsi együvé tartozás tekintetében integráns része lesz a magyarságnak [...]”²⁰

Milotay a Polgári Radikális Párt megalakulása apropóján a múlt hibáit említette, amikor 1905-ben a polgári radikálisok a darabont-kormány támogatásával a császári hatalmi önkény szövetségeseivé váltak az ellenálló nemzeti függetlenségi ellenzék és az ország rovására. Ideológiai, politikai háterszáguknak a szabadkőművességet, illetve egyes szabadkőműves páholyokat tartotta. Mivel egyes szabadkőműves társaságok – feladva törvényes működésük alapját, eredeti filantropikus céljaikat – a szabadkőművességet a jótékonyági és szociális munka támogatása és végzése helyett politikummá, forradalmat előkészítő műhellyé tették.²¹

A liberalizmust radikális módon, szabadelvűen értelmező Jászi Oszkár a Martinovics-féle szabadkőműves páholyban, nyilvánosan pedig a *Huszadik Század* folyóiratban és a Társadalomtudományi Társaságban dolgozta ki politikai vízióit. Új Magyarország teóriája liberális szocialista elvekből építkezett, amelynek haladó, progresszív modernizációja a múlt, a magyar történelem teljes átértelmezésével képzelte el a demokratikus Magyarországot. A nyugati eszméket teoretikusan akarta alkalmazni, a történelmileg kialakult helyi viszonyok és lehetőségek figyelembe vétele nélkül. A vallással való szakítás, az egyházi javak teljes szekularizációja, a nagybirtokrend-

¹⁹ KONRÁD Miklós: Zsidó nemzet, nép, felekezet, faj? Keresztény meghatározások és neológ önmeghatározások a reform- és dualizmus kori Magyarországon. In: *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. Szerk. HÖRCHER Ferenc–LAJTAI Máttyás–MESTER Béla. Budapest, MTA BTK TTI, 2016. 93–115.

²⁰ Fajvédelem. *Magyarság*. 1923. február 25. In: MILOTAY István: *Tíz esztendő*. Budapest, Pallas, 1924. 275–276. o. (a továbbiakban: MILOTAY, 1924.)

²¹ 1886-ban a hazai szabadkőművesség működését engedélyező belügyminiszteri okirat kimondta, hogy a társaság nem foglalkozhat politikai és vallási kérdésekkel. A legradikálisabban politizáló páholyok a budapesti Martinovics és a nagyváradi László király páholyok voltak. Ld. Raffay Ernő: *Politizáló szabadkőművesség*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2012. 9.

szer felszámolása kisbirtokokká, illetve termelőszövetkezetekké, a nemzetiségek többszörös jogokkal való felruházása, a politikai garnitúra lecserélése, földindulás-szerűen és idegenül hatott a magyar társadalomra. A Jászi-féle intellektuális radikalizmus ugyanis „főktelenkedő frazeológiájával, terrorizáló viselkedésével, [...] erőszakos kolonizáló kultúrhadserégként törtek be a határokon, megnehezítve és eltorlaszolva az utat, melyen a demokratikus eszmék a magyar társadalom jobbik és nagyobbik részét ma is játszva meghódították volna.”²²

A nemzeti haladás termékeny, nemes hagyományai iránt a magyar társadalom nagy része mindig fogékonytán tanúsított, például „[...] Martinovics kátéja iránt [...] s miért tette később Wesselényi, Széchenyi, Kossuth izgatásának hatása alatt ez a társadalom oly elementáris erővel magáévá a demokratikus átalakulás szükségességét?” – teszi fel a kérdést Milotay.²³ Ezzel szemben a jelenlegi „[...] úgynevezett forradalmi értelmiség, [...] a nemzetközi radikalizmus jelszavaiba kapaszkodva – voltaképpen azonban egy új faji individualizmus politikai, kulturális és gazdasági érvényesülése érdekében – a háború előtt már pártot alakított és nyíltan zászlót bontott.”²⁴ Háború előtti pártalakulásuk „[...] félre nem érthető célja egyebek között az volt, [...] hogy a köréje tömörülő radikális intellektuel elemeket egységes politikai szervezethez juttassa, és végképp leszorítsa eddigi pozíciójából a magyar uralkodó osztályok ama roncsait, melyek az alsó rétegekre való befolyásukból valamit még megőrizhettek.”²⁵

Milotay több kritikus cikkben jelezte nemtetszését arról a közeledési irányról, ami szerint Jászi Oszkárék szövetségést próbáltak találni előbb a Justh Gyula, majd a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi Párt balszárnyával.²⁶ Egy Apáthy Istvánhoz írt személyes levélben kinyilvánította: „Mi a liberalizmust, a demokráciát vagy éppen a radikalizmust nem engedhetjük kompromittálni egyoldalú értelmezéssel, s nem engedhetjük, hogy a magyar intelligencia ezekből az irányzatokból épp e visszaélések miatt egyre jobban elidegenedjék, s magát a haladásellenes áramlatok karjaiba dobja.”²⁷

²² A radikálisok. *Ú. N.*, 1914. június 7. In: MILOTAY, 1924. 25.

²³ u o.

²⁴ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. In: MILOTAY, 1924. 42.

²⁵ u o.

²⁶ Radikális kibicek. *Ú. N.*, 1916. június. 11. 14–15. – *Ú. N.*, 1916. október. 22. 6–7. Milotay a régi Függetlenségi Párt nagyjainak nekrológjain keresztül példák sorát hozza a régi ellenzéki és a Károlyi-féle új irányvonal hangsúlyeltolódásaira. A Károlyi-irányzat esetében a hasonló célkitűzések ellenére az értékek és eszközök összehasonlításánál a régítől való eltávolodás figyelhető meg: In memoriam Mocsáry Lajos, Eötvös Károly, Justh Gyula.

²⁷ Milotay István Apáthy Istvánhoz, 1915. március 8. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzKK), Levelestár.

Radikális függetlenségiként háborús cikkeiben a magyar érdekek képviselőjét kérte számon kormányon és ellenzéken egyaránt. Nem titkolta a német szövetséggel szembeni fenntartásait, több a német szövetség valódi értékét mérlegelő cikkben írt arról, hogy ha szövetségről van szó, annak meg kell kérni az árát, nyilvánvalóvá kell tenni a magyar érdekeket. A német imperializmus és expanzió veszélyére többször hívta fel a figyelmet. „Hol van az egymásrautaltság és érdekközösség határa a hármasszövetség tagjai között?”²⁸ Utalt a Monarchia és Németország balkáni gazdasági érdekellentéteire is, a német ipusztriális érdekek meghatározó voltára Romániától Görögorszáig és Kis-Ázsiáig. Még a háborút megelőző hónapokban megértéssel kommentálta Károlynak a francia és amerikai politika felé való tájékozódását, ami gyenge kapcsolat felvételi kísérlet volt a német szövetséget lazító függetlenségi politika érdekében. A kényszerpálya, amely a Magyar Királyság sorsát a Monarchia és a Hármasszövetség létéhez kötötte, a Habsburg Monarchia külpolitikai és katonai érdekelttségéből, valamint a magyarok pánszláv veszélytől való félelméből adódott. A magyar érdekeket Tisza és az ellenzék is a monarchia keretein belül tartotta erősnek és biztosnak.

Milotay a nemzetiségi politika tekintetében nacional-darwinista felfogású. Mivel a háború a nemzetek harcáról szólt, elutasította Tiszának az erdélyi románok számára kilátásba helyezett mérsékelt nemzetiségi jogkiterjesztését is. Elítélte a román nemzetiségi jogok bővítésének miniszterelnöki kezdeményezését, amelynek célja valójában Romániának a Hármasszövetségben való bent tartása, Erdélynek keletről való szövetséges védelmi biztosítása volt. Ugyanakkor elutasította Jászi nemzetiségi autonómiákat biztosító tervét is, amely feladta a magyar nemzeti állam gondolatát, és a nemzetiségi egyenjogúsítás által „[...] egy föderalizált Magyarországon találta meg az összes „elnyomott” osztály boldogulásának alapját.”²⁹ A nacionalizmus és a megőrzött magyar állami erőfölény eszközeivel élés volt számára a kézenfekvő, mint ahogy a nemzetiségek is a monarchia hadi vereségeivel egyenes arányban tervezték és növelték szeparációs stratégiáikat, szomszédos nemzetállamaikhoz való közeledésüket. „Ez a magyarság [az erdélyi magyarok – V. Á.] ugyanis a budapesti szociológusoknál sokkal jobban tudja, hogy a fajok életversenyét a nemzetiségileg vegyes vidékeken semmiféle pacifista csodaszerrerrel nem lehet megszüntetni [...]. Hiába tekintene a magyarság, mint testvérré a románságra, ők inkább mohóbbakká, elbizakodottabbá válnának. Ezért érthető, hogy az erdélyi magyarság nem bízik a világbékében.”³⁰

²⁸ Több cikke a témában: A háború és a nemzeti aspirációk; Berlin – Bagdad – Budapest; Harc a lobogókért; Német nyelv – német barátság; A földgáz kérdés.

²⁹ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. MILOTAY, 1924. 41.

³⁰ Erdélyi gondok. *Ú. N.*, 1917. október 7.

A háborút viselt új generáció hangját szólaltatta meg, amikor a háború és a hadviselés óriási terhei kapcsán többször állította reflektorfénybe a parasztságot, amely számbeli arányait tekintve a legnagyobb mértékben vett részt a harcokban, emberi áldozatot és hozzájárulást nyújtva a hazának. A haza és a politika viszont megtagadta a magyar parasztságtól a politikai érettséget és az anyagi függetlenséget. „Vajon a politikailag eddig háttérbe szorított, gazdasági érvényesülésükben megbénított magyar tömegek milyen lélekkel fognak visszatérni a lövészárkokból a polgári élet kereteibe, s vajon a háborúban értékesített s többé el nem fojtható becsvágyuk és energiájuk milyen új célokat fog keresni, s milyen változásokat fog előidézni idehaza?”³¹ tette fel a kérdést. Vallotta, hogy akik életükkel fizettek a hazáért, azokat politikai többletjogokkal kell felruházni, anyagi feltételeik és lehetőségeik megteremtésével segíteni, hogy a parasztsággal egy új, demokratikus társadalom kovacsoldjon össze. „Egyetlen megoldás van – bátor reformpolitika, amely egyfelől rendezi a választójogot, másfelől demokratizálja a földbirtokot.” A hősök választójogának megadására született javaslat. A földreformnak viszont a háború első felében még nem volt politikai támogatottsága. Egy ezzel kapcsolatos szerény elképzelést Prohászka Ottokár javaslata tükrözött, amikor a háború rokkantjai, árvái és özvegyei részére örök haszonbérlet formájában képzelt el egy kisebb mértékű földosztást.³²

Milotay kitért azokra a társadalmi folyamatokra és választóvonalakra, amelyekkel a gyarapodó értelmiség egyre inkább elszakadt a néptől és a falutól. Hiányolta az új magyar értelmiség kapcsán a szolidaritást, a hagyományokon és az együttes szenvedéseken alapuló szellemi, lelki kapcsolatot. Ezzel is hangsúlyozta a középosztályon belüli kettőséget, az anyagi lehetőségeinél fogva a fővárosban koncentrálódó és a vidékkel nem érintkező zsidóságot, csak a városi intelligenciában való felülreprezentáltságát. Hangsúlyozta azt a szellemi, kulturális törésvonalat, ami miatt a zsidóság a nemzeti gondolat számára már megközelíthetlenné vált, gyarapítva a politikai rendszerváltást követelő forradalmi értelmiség táborát. A gondolkodásban és érzelmekben a magyar társadalomhoz csak laza szállal kapcsolódó új magyar értelmiség Milotay szerint jó táptalaja volt „[...] a modernség forradalmiságának, a nemzetközi radikalizmusnak, egy új faji individualizmus diktálta politikai, kulturális és gazdasági érvényesülésnek.”³³

³¹ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. MILOTAY, 1924. 41..

³² Prohászka javaslatával az *Új Nemzedék* is foglalkozott. A javaslat 1916. április 23-án a Magyar Gazdaszövetség évi közgyűlésén hangzott el. Rakovszky István 1915. április 25-én tett indítványt a parlamentben, amely a politikai jogoknak 20 éves kortól való kiterjesztésénél azokra vonatkozott, akik a háborúban részt vettek.

³³ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. In: MILOTAY, 1924. 42.

A magyar középosztály és a zsidó polgárság kapcsán a torzult társadalmi szerkezetért a végbement kapitalista fejlődést okolta, amely megakadályozta egy egységes és megújulásra törekvő magyar középosztály kialakulását. Kárhoztatta a régi történelmi középosztály, mint a liberális, tőkés fejlődés kárvallottja és a hazai zsidóság, mint a változás haszonélvezője kialakulásának folyamatát. A nemesi dzsentr, aki feladta régi, vármegyei császári ellenzékiességét, a gazdasági versenyben eladta földjét, és társadalmi feladata és szolgálata az állami hivatali és tisztviselői réteg ellátásában merült ki. A változó idő „Kossuth Lajos híveiből Tisza Kálmán korteseivé, a rebellió fanatikusaiból a császári politika exponenseivé gyúrta”³⁴ a magyar birtokos középosztály híres szép rendjét, írta Milotay. A dzsentr helyét a vármegyékben átvette az újkapitalisták új rendje, akik a földtulajdon utáni adózás révén – például a Szabolcs megyei virilisták névjegyzéke szerint is – magukhoz ragadták a megye gazdasági és politikai életének vezérszerepét. „[...] mint a bihari, szabolcsi, beregi, zempléni, ugocsi, szatmári, hajdúsági s többi virilista névsorok mutatják, a gentry gőg helyén már régen a Wolf Netterék gőgje ül.”³⁵

Milotay szerint a dzsentr fölött eljárt az idő, ezért az új magyar középosztályt jelentő hivatalnok és tisztviselőréteg, valamint az értelmiség helyzetének megértését és javítását tekintette fontosnak. Az új körülményekhez való alkalmazkodásban, különösen a szabad értelmiségi, az ipari és a kereskedelmi pályákon eddig az anyagilag módos zsidó és a német származásúak érvényesültek, felülreprezentáltságuk az egyetemi képzéseknél is szembeűnő volt. A tradicionális, népi rétegekből történő értelmiségi rekrutációhoz a paraszti sorból származóknak túl szerények voltak az anyagi lehetőségeik. Milotay korai szorgalmazója volt a népi rétegekből felemelkedő és kiszélesedő megújult modern magyar polgári középosztály kialakításának. A parasztság, a másik jelentős nemzettudat hordozó réteg, „amely ősi, szinte szűzi lelki érintetlenségével s példátlan szellemi jóra valósággal” jellemezhető, fontos és szükséges komponense kell legyen a jövő modern magyar társadalmának. Egy demokratikus földreform pedig anyagilag is megalapozná és „lehetővé tenné, hogy a parasztságból kisarjadó hatalmas új értelmiség léphessen elő a homályból, tele őserővel, megalkuvást nem ismerő faji érzéssel és kíméletlen élnivágással”.³⁶ Elképzelése ezen a téren is előremutató volt. Később, a ’30-as évek elején induló népi mozgalom lett e törekvések hiteles folytatója.

Az idegen polgárság, a széttöredezett középosztály kulturális különbségeket is felvetett. E réteg nem tudott közvetítője, szűrője és formálója lenni az átalakuló,

³⁴ A gentry a vádlottak padján. *Ú. N.*, 1915. június 6. 45.

³⁵ „A feudalizmus Biharban”. *A Huszadik Századnak. Ú. N.*, 1917. november 18. 103.

³⁶ Magyar nép – magyar értelmiség. *Ú. N.*, 1915. május 2. 43.

a modern kihívásokhoz szükségszerűen alkalmazkodó, megújuló nemzeti kultúrának sem. Milotay a későbbiekben is többször kitért a magyar irodalom és kulturális élet megosztottságára. Ekkor alakult ki a népi-urbánus ellentét korai formájának, a *Nyugat* és körének modernizmusa, kozmopolitizmusa és az autochton, tradicionális vidék, az organikus nemzeti olvasat különbözőségének dichotómiája. „...A nemzetközi radikális és kapitalista irányzat[ok] [...] a liberális-patriarchális, agrárius-nemzeti Magyarország kereteit szétrobbantották, szükségképpen szellemi kísérőjelenségei támadtak a szépirodalomban éppúgy, mint az újságírásban és a folyóirat irodalomban. [...] a radikális irodalmi és publicisztikai irányzat és nagyipar hatalmi expozitúrái szinte az első pillanattól kezdve felismerték az ellenséges fronttal szemben érdekeik bizonyos azonosságát. [...] átvették a régi magyar főúri világ szép és gyöngéd hagyományait: az irodalmi mecénáskodás ezer formájában siettek segítségére annak az ifjú Magyarországnak, mely [...] anyagi és társadalmi érvényesülése számára lehetőségeket keresett. [...] ideértve Ady Endrétől kezdve Móricz Zsigmondon át Babits Mihályig, [...] ennek is része van benne, hogy egy idő óta nincs becsület, erkölcsös és értelmes magyar paraszt az új magyar irodalomban, hogy a magyar arisztokrácia és a régi magyar középosztály végképpen elhülyült benne [t.i. ebben az irodalomképben – V. Á.] [...]”³⁷

Milotay a háborús belpolitikában a magyar önérdék igazi megfogalmazását és képviselését végig a kezdetben még egységes, majd a már szétvált ellenzéki függetlenségi párttól, annak főleg jobbszárnyától várta. A kormányváltáshoz szükséges elszántságot is, mert történelmi mulasztást követ el, aki nem szánja el magát a tetekre.³⁸ Tőle várta a nemzeti függetlenségi eszmekör korszerű újrafogalmazását, amely történelmi kuruc hagyományoknak megfelelő társadalomszervező nemzetpolitikával képes lesz majd a régiek helyett új társadalmi támasztékot szervezni, és a háború után alulról jelentkező törekvéseket megjeleníteni a magyar öncélúságban. „[...] a függetlenségi pártnak nem szabad kiadnia kezéből az iniciatívát” a fontos nemzetstratégiai kérdésekben, mint a gazdaság, az adópolitika, a birtokpolitika, a kultúr-, és a sajtópolitika.

A függetlenségi politika felkészültségét és a magyar önállósági gondolat belső támasztékainak helyzetét azonban kétségbeejtőnek látta, amit nemcsak cikkeiben, de személyes leveleiben is megfogalmaz. „Általában végtelenül lehangoló, hogy mialatt mindenféle irányzatok, a Világ-féle radikalizmus éppúgy, mint a klerikális áramlat nagy erővel fegyverkezik a jövőre, [...] a függetlenségi gondolat, amely pedig a legvonzóbb és leghatalmasabb argumentációval élhetne a háború után, nem

³⁷ A magyar osztályharc és a magyar irodalom. *Ú. N.*, 1918. április 25. In: MILOTAY, 1924. 112–113.

³⁸ Ellenzéki feladatok. *Ú. N.*, 1916. június 11. – Az ellenzék feladata. *Ú. N.*, 1916. június 27.

fogja megtalálni azt a formát és azokat az eszközöket, amelyek nélkül nem lehet többé se az intelligenciát, se ami talán még fontosabb, a parasztságot szellemi befolyása alá vonni.”³⁹

A háború utolsó évére meg is vonta a mérleget az ellenzéki politikai hiányzó eredményeiről, „nem teremtettünk a háború alatt se sajtót, se közszellemet, organizációt. Tették ezt „a szocialisták, radikálisok és részben Károlyiék, akik nem akarják mérésélni igényeiket.”⁴⁰ Az ellenzéki politika elégtelensége mellett többször hangsúlyozta a belső támasztéknak, főleg a társadalom szellemi vezetője szerepét betöltő értelmiség önálló nemzeti öntudatának, demokratikus szervezkedésének hiányát. Az okokat a monarchia struktúrájában, annak különálló és eltérő törekvéseiben, a magyar érdekek elhanyagolásában és feladásában látta. „A magyar értelmiség uralkodó része külön nemzeti célok, külön nemzeti öntudat nélkül élte végig a háborút, feloldva a miénktől idegen és távoleső koncepciók kultuszában.”⁴¹

Az 1916-os év második felében – a román betöréssel – a háború az ország területét is érintette, s ez sokkolta a magyar társadalmat, melynek további radikalizálódásához a monarchia régi világát és egységét szimbolizáló Ferenc József halála is hozzájárult. Ez utóbbi készítette Milotayt is a jelen helyzettel és a múlttal való számvetésre. Sorai az ország kiegyezés óta végbement rossz irányú átalakulási folyamatának láttelele: „Sehol egy születési arisztokrácia harminc év alatt így le nem romlott, sehol a birtokos középosztály ennyire fel nem morzsolódott, politikai befolyása, anyagi függetlensége ennyire le nem hanyatlott, sehol a kereskedő rend ennyire ki nem cserélődött, sehol a nemzeti kisiparosság ennyire el nem vérzett, sehol a parasztság ilyen tömegei földnélküli proletariátusba nem süllyedtek, sehol az értelmiség s a kultúra ható eszközei ennyire új kezekbe nem kerültek, sehol a nemzeti közgondolkodás tegnapi önmagától ennyire el nem távolodott, és el nem szakadt.” A jelen helyzetről, a már kialakult új magyar világról állapítja meg, hogy „Ujjongva köszöntenénk az új világot, ha mindazt, ami benne és általa felülre került, a magyarság önmagából fejlesztette volna ki. [...]. Mindaz, ami Magyarországon ma a politikában, a társadalomban, a gazdasági életben, az irodalomban, a sajtóban uralkodik, nem a nemzeti társadalom régi erőinek továbbfejlődése és felerősödése folytán állott elő, hanem új, merőben idegen test és idegen sejtszövetek közbetolódásának és elhatalmasodásának, a régiek megbénulásának és elnyomorodásának eredménye.”⁴² A világ új rendje nem egy demokratikusabb Magyarországot, hanem csak bizonyos társadalmi rétegek számára hozott jólétet. Ezek a társadalmi csoportok a nemzetközi radikaliz-

³⁹ Milotay István Apáthy Istvánhoz, 1915. november 18. OSzKK, Levelestár.

⁴⁰ Magyar girondisták. *Ú. N.*, 1918. február 6. 7.

⁴¹ Vezetők és vezetettek. *Ú. N.*, 1916. október. 1. In: MILOTAY, 1924. 77.

⁴² Új király, új ország. *Ú. N.*, 1916. november 26. In: MILOTAY, 1924. 80.

mustól a bankirodáig megtalálhatók, és mégis ők azok, akik mint „jólakott radikalizmus szakadatlan üvölt egy feudális Magyarország ellen”.⁴³

A nyíltabbá vált antiszemitizmus a meglévő politikai és társadalmi ellentétek kiéleződésének volt tulajdonítható, amelyeket a háborús megpróbáltatások tovább mélyítettek.⁴⁴ Az állami alkalmazottak megélhetési nehézségeivel, bérének legnagyobb arányú inflálódásával a középosztály probléma tovább súlyosbodott.⁴⁵ A zsidókérdés a katonai szolgálat alól való mentességgel, a frontkerülés problémájával, valamint a bankok, a nagyvállalkozók hadiszállítási üzleteivel, a háborús gazdasági konjunktúra alatt való tisztességtelen meggazdagodás jelenségeivel tovább éleződött.⁴⁶ Milotay az új világ új és idegen hatalmi rendjének megszületését vizionálja a régi és tradicionális helyén: „[...] a másik Magyarország már itt van, megérkezett. Azalatt jött [...] miközben a frontokon a magyarság kitért melléből állított sövényt négyfelől reánk rontó ellenségeinknek [...]. Ez az új Magyarország már berendezkedett, felszervezkedett arra a harcra, melyet a hazatérővel meg kell majd vívnia. Roppant hadserege, egy új társadalom látszólag legtávolabbi, legellentétebb rétegeit öleli fel nagy egységben, a piros, nemzetközi radikalizmustól kezdve a bankvárak lakójáig, akik az angol páncélos tankokra emlékeztető gépkocsikon robognak keresztül-kasul egy nagy, rothadt város utcáin, melynek sötét sikátorában és vak háztömbjei mögött öklét rázva ül az éhségtől ájult magyar hivatalnoki nyomor, miatt színházai, korzói és mulatói az új világ élvezőitől hemzsegnak és zsonganak a jólakottaktól, akiknek minden új, és akiknek arcán már a biztos győzelem fénye oly öntelten, oly kihívóan szemtelenkedik.”⁴⁷

IV. Károly megkoronázásával a társadalom új fejleményekre várt, s a háború elhúzódása szükségessé tette legalább a politikai helyzet engedményekkel való oldódását. 1917 áprilisára IV. Károly elérte, hogy a politikai szabadságjogok, a választójog kiszélesítésének követelése kapcsán Tisza lemondjon a kormányfőségről. A társadalmi feszültséget reformok útján enyhíteni szándékozó kisebbségi Eszterházy-kormány azonban – mivel nem állt mögötte Tisza és a munkapárti parlamenti többség

⁴³ Az aranyeső villámai. *Ú. N.*, 1917. szeptember 30. 98.

⁴⁴ 1916 őszi parlamenti vita a zsidók háborús szerepéről, részvételéről.

⁴⁵ Az Új Nemzedék a háború második felétől rendszeresen foglalkozik a tisztviselő réteg helyzetének kérdésével. BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátrországban*. Budapest, Napvilág, 2008. című kötete szintén a városi középosztály nehéz háborús helyzetét és eszmei megosztottságát mutatja be.

⁴⁶ 1917 májusában Jászi Oszkár körkérdest, közvéleménykutatást indított a *Huszádik Században* a megoldatlan, ezért közbeszédre bocsátott és néven nevezett zsidókérdésről. Jászi maga is elismerte a magyar társadalomban meglévő világnézeti, vallási, faji és történelmi ellentéteket, kulturális különbségeket. A hozzászólók között Ágoston Péter radikális zsidó politikus pedig osztotta a zsidóknak a frontkatonák közötti alulreprezentáltságának jelenségét.

⁴⁷ Az aranyeső villámai. *Ú. N.*, 1917. március 25. In: MILOTAY, 1924. 96–97.

támogatása, és mivel nem akart az ellenzéki Választójogi Blokkra sem támaszkodni – rövid két hónapos kormányzás után lemondott. Az őt követő Wekerle-kormány idején, az őszi orosz bolsevik forradalomnak köszönhetően a hadihelyzet kedvezőbbre fordult, osztrák–magyar kormányzati részről pedig ismét megerősödött a háború folytatásának politikája, az orosz kiválás miatt a németek mellett való kitarítás szándéka. Az úgynevezett magyar imperializmusról, többek között a Rákosi Jenő-féle 30 milliós magyar birodalomépítés vágyálmáról Milotay a következőképpen ítélkezik: „Hódítani akarsz te, magyar imperializmus, idegen népeket? Zászlóidat és címereidet idegen várakra akarod kitűzni? Próbáld meg előbb kitűzni idehaza, saját kaszárnyáidra. [...] Másokat akarsz magadtól gazdasági függésbe kapcsolni? Hát te vajon független vagy-e már, s vajon nem mások kezén van-e saját gazdaságod is, amellyel magad rendelkezni oly régóta hiába próbálkozol?”⁴⁸

1918 januárjában Wekerle Sándor a kormánypárti többség megteremtése érdekében létrehozta a 48-as Alkotmánypártot. Az átalakult Wekerle-kormány az enyhe reformok talaján állt, valójában a Tisza-féle munkapárti konzervativizmus és baloldali radikalizmus között egyensúlyozott.⁴⁹ „A középrend, a magyar girondiak, ahogy őket neveztek, a két véglettel szemben kereste az egyensúlyt és a középutat. Első pillanattól kezdve versenytársa volt az alkalmazkodásban és szolgálatkészségben felfelé a Tisza-szellem, lefelé pedig a radikálisabb irányzatok, melyek tartózkodásukat és önállóságukat vele szemben kezdettől fogva megőrizték. Az új alakulás kettős hivatást tűzött maga elé: egyrészt, hogy egységes kormányképességével megbonthatja a munkapártot, magához vonhatja a kevésbé elkötelezett elemeit, s ezek segítségével parlamenti többséggé növekedhetik. A másik hivatása az lett volna, hogy lefelé való engedékenységgel a szocialista és radikális irányzatokat magához hajlítsa, s a háború elhúzódásával párhuzamosan növekvő társadalmi, gazdasági és politikai elégedetlenséget kompromisszumok, békés kiegyenlítés formájában levezesse és megnyugtassa.”⁵⁰ A 48-as Alkotmánypárt politikai vizsgálja és megmértetése azonban a tavasztól nyárig tárgyalt, az addig meg nem hozott demokratikus reformokat szimbolizáló választójog kérdésében hozott kétes és felemás eredményt.⁵¹

⁴⁸ *Ú. N.*, 1917. november 25.

⁴⁹ A „48-as 67-es”-nek is csúfolt szervezet 1918. január 25-én alakult. A Keresztényszociális Néppártból, ifj. Andrassy Gyula Országos Alkotmánypártjából, az Apponyi-féle Egyesült Függetlenségi Pártból, valamint néhány Károlyi és Tisza pártjától elszakadó politikusból jött létre.

⁵⁰ *Khaosz. Ú. N.*, 1918. május 9. In: MILOTAY, 1924. 117.

⁵¹ Vázsonyi Vilmos korábbi szélesebb körű választójogi reformtervezetét szűkítették le és fogadták el 1918 júliusában. A választójog kibővítése mindvégig szorosan összefüggött a nemzetiségek számarányával, az állam nemzeti jellegének feltésével. A fő kritérium a magyarul írni-olvasni tudás és a választói korhatás leszállítása lett. A kormány a törvény gyenge és késői megszületésével a politikai konszenzus újabb esélyét szalasztotta el.

Az oroszok forradalmi helyzete és háborúból való kiválása, az oroszországi magyar hadifoglyok hazatérése, az országban zajló munkássztrájkok, munkásmegmozdulások sora megerősítették a politikai baloldalt, Károlyi Mihály függetlenségi pártjának, a polgári radikálisoknak és szociáldemokratáknak háborúellenes eszmei közösségét és politikai szövetségét. Milotay és az Új Nemzedék elvi ellentéte Károlyi új függetlenségi irányvonalától ekkorra már egyértelművé vált, és a folyóirat és Milotay esetében is a keresztény-nemzeti radikalizmus kizárólagossága érvényesült. Milotay az új Magyarországért való harcban a liberális és radikális sajtóval szemben, a *Cél* folyóirattal és a szerveződő katolikus sajtóalappal igyekezett, az irodalom és újságírás eszközeivel jelentősebben és hatásosabban élve, nyomatékosabban megjeleníteni a közvéleményben a nemzeti hagyományokat és a nemzeti szellemet képviselő társadalmi rétegek és érdekképviseletek elképzeléseit, céljait.⁵²

Úgy látta, hogy a nagybankok a baloldali sajtó által orránál fogva dirigálják a magyar közgondolkozást. A monopolizált sajtó területén a szerveződő katolikus sajtónak megvolt a tőkealapja arra, hogy vele szövetségben a modern keresztény sajtó is eredményesen helyt tudjon állni a sok esetben jelentősebb és nagyobb tőkeérdekelt-ségű liberális és radikális lapoknak a közfigyelemfelért és befolyásolásért folyó küzdelmében. A keresztény koncentráció szükségessége már a nagypolitikában, Károlyi József képviselőházi beszédében is elhangzott.⁵³ A koncentráció helyett, ami a gyakorlatban megvalósult, a '48-as Alkotmánypárt, benne az Apponyi-féle függetlenségi irányzattal, nem képviselte az igazi, haladó magyar önérdeket. A kormány elvesztette a nemzet, a társadalom igazi folyamataival a kapcsolatát, a tényleges viszonyok már meghaladták őt.

A háborúval felerősödött ideológiai és politikai baloldal, amely eddig is az individualista és elitista magyar nemzeti liberalizmus és a szabad verseny alapú kapitalizmus kritikájára építkezett, és annak felváltására törekedtek, eszméit az októberi forradalommal és a tanácskormány diktatúrájával átültette a gyakorlatba. Egy szocialista demokráciának induló és bolsevik diktatúrába torkolló, nemzeti anarchiát és tudathasadást okozó balszélső világ után a keresztény alapon tömörülő radikális jobboldal az ellenforradalommal vett revánsot, amely új magyarságot és keresztény megújulást, nemzeti feltámadást és egységet hirdetett.⁵⁴

⁵² 1918 tavaszától az Új Nemzedék újságíró stábjá vidéki városokban, Győr, Ceglédén stb., előadásokban terjeszti a lap programját. *Ú. N.*, 1918. március 12. és április 19.

⁵³ Gróf Károlyi József, Károlyi Mihály testvére, a képviselőház 1917. március 19-i ülésén meghirdeti a keresztény koncentráció programját. SZABÓ, 2003. 329.

⁵⁴ SZABÓ Dezső: Az individualizmus csődje. *Huszedik Század*, 1915/8. 81–94. Szabó hitet tesz katolikus és konzervatív rendparti meggyőződése mellett. A liberális én lelki formájának megfelelő kapitalizmus és liberalizmus világháborúban csúcspontodó anarchiája és halála után reméli a tradicioná-

A Károlyi-kormány politikáját már kezdettől a szociáldemokrata párt határozta meg. Károlyi Mihály és a szociáldemokraták esetében azonban ez tovább tolódott a szociáldemokrácia és bolsevizmus eszmei azonosságának és gyakorlatának irányába. Ettől az iránytól tartott Milotay is, amikor az októberi forradalmat megelőző cikkében visszaemlékezett 1918 egy késő tavaszi képviselőházi napjára, amikor Károlyi Mihállyal beszélgetve, az utóbbi bolsevik anarchiát és katasztrófát látott az országot érő eljövendő eseményekben. Károlyi vallomása szerint: „A bolsevizmust immár alig lehet elkerülni, és én érzem nagyon jól, hogy immár én is csak sodortatom az események által, azok túl fognak csapni az én közvetítő és levezető kísérleteimen is, túlcsapnak majd rajtam is, és velem együtt maguk alá gázolják a polgári megoldás utolsó reménységét is.”⁵⁵ Milotay *Bolsevikizmus* cikkében a következő szemlényekben látta megtestesülni a bolsevikok látható és láthatatlan táborát: „Ha már most a bolsevikiek táborát nézzük, [...] ez a tábor a legkülönlegesebb vegyülekben mutatja be együtt a magyar forradalmiság képviselőit. Hatvány Lajos bárótól – akit éppen Vázsonyi nevezett el cukorbolsevikinek – Jászi Oszkár, a radikális szociológuson és Sándor Pálon, a radikális közúti direktoron keresztül az Anker-közi galileistákig mindazokat, akik más-más motívumoktól sarkalva, az oroszországi változások szelét fogják fel egyéni törekvéseik vitorláiba.”⁵⁶

Az októberi forradalom után a jobboldali politikai erők a háttérbe szorultak. A fordulat első napjaiban az általános társadalmi, politikai elvárás Károlyiék felé fordult. Közmegegyezőség volt, hogy mivel az események élére akartak állni, akkor erejük és lehetőségük is kell legyen arra, hogy előnyösre fordítsák az ország helyzetét.

Milotay ezt a következőképpen írta meg: „A Károlyi-kormány [...] vállalkozását azért kísérte szinte az egész magyarság osztatlan bizalma és reménykedése, mert az ország területi integritásának biztosítását, a nemzetiségekkel való békét, végveszély esetén a fenyegetett országhatárok védelmét hirdette legszentebb kötelességének. Hirdette egyúttal azt is, hogy ezeket a feladatokat egyedül ő képes betölteni. Az antanthatalmak iránta vannak egyedül azzal a méltánnyal és jóakarattal, mely Magyarországot még megmentheti s a nemzetiségeket nemkülönben egyedül ő képes a magyarság iránt barátságra és békés megegyezésre bírni.”⁵⁷

lis és nemzeti értékekkel teli szociális egység felépülését, egy új, erős lelki- és termékeny emberegységgel. Szintén a liberalizmus elutasítása és a keresztény konzervatív Magyarország igenlése a fő mondanivalója a korszak identitáspolitikai műveinek: SZEKFI Gyula: *Három nemzedék*. Budapest, Élet, 1920. – BANGHA Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Budapest, Szent István Társulat, 1920.

⁵⁵ Levél gróf Károlyi Mihályhoz. *Ú. N.*, 1918. október 25. In: MILOTAY, 1924. 139.

⁵⁶ Bolsevikizmus. *Ú. N.*, 1918. február. 13. In: MILOTAY, 1924. 107.

⁵⁷ A kormány és az Antant. *Ú. N.*, 1918. december 14. 144.

A jobboldali erők kezdeti kormányt támogató hozzáállása fokozatosan alakult át és változott meg, amikor nemsokára elkezdődött az elkerülhetőnek remélt nagy nemzeti összeomlás. Az Új Nemzedék és Milotay az elsők között tiltakozott a baloldali sajtó forradalmi demagógiájának túlsúlyával, a Károlyi-kormány időhöz és helyzetéhez nem illő pacifista, antimilitarista, a szerb, román, cseh betöréseket eltűrő álláspontjával és gyakorlatával szemben. A hadsereg leszerelése és az újnak ki nem alakítása miatt a kormány nem védte meg a még a legálisan védhető demarkációs vonalakat sem, azok pedig egyre beljebb tolódtak a határszélekről az ország belsejébe.⁵⁸

„A cseh, a lengyel, az ukrán, a délszláv, a szerb, a román nemzet mind az izzó és boldog nacionalitásnak himnuszát zúgja. Ezek nem beszélnek pacifizmusról, világbékéről, internacionalizmusról, ezek mind a nemzeti és faji gondolat diadaláról beszélnek, ennek hódítását ünneplik, elismertetését követelik, versenyére fegyverkeznek.”⁵⁹ Milotay esengve kéri a kormányt, hogy ne áltassa magát, se a közvéleményt hazugságokkal és illúziókkal, „valóban nem tudjuk elképzelni, mi rosszabb történhetett volna már antantrésről velünk, ha történetesen nem Károlyiék–Kunfiék és Jásziék, hanem Tisza–Andrássy–Apponyiék hajtják végre a fegyverletételt.”⁶⁰

Soraival megszületett a magyar irredenta: „Humbug minden pacifista jelszó, szemfényvesztés minden nemzetköziség, árulás minden türelem! A mi számunkra csak egy igazság maradt: fogat fogért, szemet szemért! [...] Nem kell rá szót vesztegetni, mit jelent, ha most, az utolsó percekben erőt tudunk mutatni, és ellenséges szomszédainkat meggátoljuk benne, hogy befejezett tényekre hivatkozassanak. Ha a cseheket Felső-Magyarország, a románokat Erdély, a szerbeket a délvidék birtokában találja a békekongresszus, dőre ábránd, hiú reménykedés azt hinni, hogy az antant kiharcolja szövetségeseit az egyszer megszállott területekről.”⁶¹

A határok védtelenül hagyása mellett az országon belül is kaotikus állapotok uralkodtak, nagy volt a felfordulás, a kormány nem tudott az őt illető jogos elvárásoknak, a közbiztonság és a jogrend fenntartásának megfelelni. A kommunisták fokozódó szélsőséges tömeghisztériát keltő propagandája tovább rontott a helyzeten. A kormányon lévő szociáldemokrata vezetők pedig hamarabb megtalálták az országban a belső ellenséget, mint a külsőt.

⁵⁸ Böhm Vilmos, Károlyi és a Katonatanács egy millió katonát szerelt le. Ld.: SALAMON KONRÁD: *Nemzeti önpusztítás*. Budapest. Korona, 2001.

⁵⁹ Forradalom után. *Ú. N.*, 1918. november 9. In: MILOTAY, 1924. 143. o.

⁶⁰ A kormány és az antant. *Ú. N.*, 1918. december 14. In: Uo. 145. o.

⁶¹ Magyar irredenta. *Ú. N.*, 1919. január 26. In: Uo. 159.

A paraszti sorból szervezendő néphadsereg terve meghiúsult a parasztnak a népköztársaságra veszélyesnek vélt ellenforradalmi beállítottsága miatt. A tervezett földosztásban sokáig a szociáldemokraták által szorgalmazott termelőszövetkezetek, és nem a polgári tulajdon elve érvényesült. A polgári radikálisok pedig tovább asszisztáltak a polgári rend meghaladására törekvő szociáldemokrata súlyú kormánynak. Milotay szerint „[...] a polgári pártok s a polgári miniszterek, ha ki akarnak tartani a kormányon, ma még nem tudhatják, mi lesz a földkérdésben a meggyőződésük holnap, aminthogy tegnap még nem tudhatták, milyenné lesz mára ez a meggyőződés. Ez a kabinet szocialista tagjaitól függ, akiknek magatartását viszont azok a szélsőségek felé hajló belső áramlatok szabják meg, amelyek a szociáldemokrata párt kebelében már is a tiszta kommunizmus zászlóját bontották ki, s amelyek szükségyszerűen egyre erősebb nyomást gyakorolnak a pártvezetőség magatartására is.”⁶²

Az egyre jobban teret nyerő ellenzéki kommunista szélsőbal 1919 elején az Új Nemzedék szerkesztőségét is feldúlta.⁶³ A lap ebben az időszakban a szellemi honvédelem szerepét töltötte be. Áprilisra azonban a lapot, más folyóiratokkal együtt a tanácsköztársaság betiltotta, a politikai jobboldal prominensei közül pedig számosan – Milotay és sokan mások – belső vagy külső emigrációba, bujkálásra kényszerültek vagy börtönbe kerültek.⁶⁴

⁶² Proletár-diktatúra vagy polgári uralom? *Ú. N.*, 1918. december 24. In: Uo. 149.

⁶³ Feldúlták a szerkesztőségünket. *Ú. N.*, 1919. február 11. In: Uo. 164–165.

⁶⁴ Milotay Észak-Magyarországon bujkált. A siroki hangyák. *Ú. N.*, 1920. január 1. In: Uo. 177–181. o.